

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-36-04>

УДК 94(477.82)"1920"

Н. С. ПЕТРУШКО,

аспірантка кафедри всесвітньої історії

e-mail: nataliasulima@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3017-3194>

Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк)

Проспект Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна

**ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМІСАРІАТІВ В ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ
ПІД ЧАС БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КРАЮ
У СЕРПНІ-ВЕРЕСНІ 1920 РОКУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Мета дослідження полягає у вивченні діяльності радянських військових комісаріатів в Західній Волині під час більшовицької окупації краю у серпні-вересні 1920 р.

Методологія дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження, а саме проблемно-хронологічного, синхронного, періодизації, порівняльно-історичного тощо.

Наукова новизна. На основі аналізу документів, що зберігаються у фондах Державного архіву Волинської області, комплексно досліджено процес становлення та діяльності радянських військових комісаріатів на території Волині під час більшовицької окупації краю у серпні-вересні 1920 р. Особлива увага зосереджена на внутрішній структурі, особовому складі та ключових напрямках роботи військкоматів. Розглядається роль військових комісаріатів у політичних та соціокультурних процесах в регіоні, а також їхня взаємодія з місцевим населенням.

Висновки. Наприкінці літа 1920 р. на окупованій більшовиками території Західної Волині розпочався процес становлення радянської влади та формування державного апарату. Важливим інструментом закріплення радянської влади на місцях були органи військового управління. Військові комісаріати функціонували у губерніях, повітах та волостях. Така ієрархічна система дозволяла ефективно здійснювати керівництво військовими підрозділами та забезпечувати військово-мобілізаційні потреби в різних частинах регіону. Діяльність військових комісаріатів передбачала виконання цілого ряду функцій, включаючи облік військовозобов'язаних громадян, тварин та обладнання, необхідного для ефективної роботи радянської армії у ході бойових дій. Окрім цього, важливим завданням органів військового управління була боротьба з дезертирством та підтримка військової дисципліни. Радянські комісаріати були важливими центрами поширення комуністичної ідеології, підтримки революційних перетворень та відігравали важливу роль у пропагандистській роботі серед населення.

Ключові слова: Західна Волинь, польсько-радянська війна, окупація, більшовики, військовий комісаріат.

Як цитувати: Петрушко Н. С. Діяльність радянських військових комісаріатів в Західній Волині під час більшовицької окупації краю у серпні-вересні 1920 року (за матеріалами державного архіву волинської області). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України.* 2023. Вип. 36. С. 36-45. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-36-04>

In cites: Petrushko N. S. (2023). Activities of soviet military commissariats in western Volynia during the bolshevik occupation of the region in august-september 1920 (based on materials from the State archive of Volyn oblast). *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine»*, Issue 36, (36-45), DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2023-36-04> (in Ukrainian)

©Петрушко, Н. С., 2023

Велика війна 1914-1918 рр. кардинально змінила геополітичну карту Центрально-Східної Європи. Цей глобальний конфлікт перервав епоху імперій на руїнах яких повстали нові незалежні держави. Державотворчі процеси закономірно сприяли зародженню нових концепцій та реалізації власного бачення щодо встановлення вигідних територіальних меж новостворених країн. У цій площині виникало чимало прикордонних конфліктів, які були додатково загострені переконаннями, що окремі території належать виключно до певної територіальної спадщини однієї нації чи держави. Особливо складною була ситуація на західноукраїнських землях, включаючи територію Західної Волині, де зіткнулися різні ідеологічні, етнічні та територіальні амбіції УНР, нововідродженої польської держави та радянської Росії. Українська народна республіка, в умовах геополітичного та ідеологічного конфлікту, що виник після Першої світової війни, намагалася реалізувати свій національний державотворчий проект та встановити власну суверенність, зокрема на прикордонних територіях, включаючи Волинь. Паралельно, польська держава прагнула розширити свої кордон, а радянська Росія активно пропагувала комуністичну ідеологію. Це у свою чергу стало важливим чинником розвитку міжнародних відносин та визначило подальший розвиток Волинського регіону.

В історичному та політичному дискурсі регіон Західної Волині визначається як території, що охоплюють сучасні Волинську та Рівненську області. Провідні концепції польських політичних угруповань – інкорпоративна та федеративна, їх зміст та практичні шляхи реалізації у площині проблематики приналежності Західної Волині, формували «ілюзорний образ» цих українських теренів виключно як польської території. Доктрина «інкорпорації» передбачала незаперечне включення Західної Волині до складу Польщі. Згідно цієї політичної програми вся територія волинського краю розглядалася як частина польської культурної, історичної та національної спадщини і мала бути відновлена в складі польського організму. Федеративна концепція базувалася на можливості створення федеративного союзу Польщі, Литви, Білорусі та України, що продовжувало б історичну унійну традицію державотворення. Відповідно до концепції Західна Волинь також мала належати до Польщі.

Геополітична стратегія більшовицького уряду ґрунтувалася на ідеї світової комуністичної революції. Внаслідок можливого домінування на території західноукраїнських земель молода радянська держава отримувала б зручні кордони з Центральною Європою, забезпечуючи собі як вигідне політичне становище в регіоні, так і безпосереднє сусідство та можливість впливу на політику цих країн. Таким чином Волинь опинилася у центрі польсько-радянського суперництва за сфери впливу у тогочасній постконфліктній Європі.

Перші зіткнення між польською та більшовицькою арміями відбулися вже в січні 1919 року. Воснні дії між ними розгорталися на двох фронтах: на північному і південному сході, які розділяла болотиста місцевість Полісся [5, с. 8]. Внаслідок переможних військових операцій польського війська, Західна Волинь з травня 1919 року опинилася під контролем польської держави. Тут почався процес становлення польської влади. Волинський регіон належав до тимчасової адміністративної одиниці Цивільного управління східних земель. На означених теренах 7 червня того ж року було утворено Управління повітів Волині, яке включало Луцький, Ковельський та Володимирський повіти [7, с. 84].

Найбільшою загрозою для нововідродженої польської держави залишалася більшовицька Росія. В означений період територія Волинського краю стала зоною активного поширення більшовицьких комуністичних ідей серед місцевого населення та різних диверсій з метою піднесення антипольського руху на цих теренах. Таким чином, безпекова ситуація в регіоні була дуже напруженою, про що свідчить звітна документація польських повітових староств ще з весни і літа 1920 року. Зокрема, в одному із тижневих звітів володимирського повітового старости за березень 1920 р. згадувалася атака здійснена на колонію Стара Гута в ніч з 29 на 30 березня 1920 р. Крім того, було виявлено більшовицьку групу поблизу Кримна, яка переховувалася у лісах. Зафіксовані також крадіжки коней та підпали [9, ф. 58, оп.1, спр. 28, арк. 1]. Факти викрадення коней були простежувалися також у Горохівському повіті [9, ф. 58, оп.1, спр. 28, арк. 19]. Практика систематичного викрадення коней у місцевого населення

було надзвичайно важливою справою для ліворадикальних збройних угруповань, оскільки це забезпечувало їх не лише транспортом, але й сприяло мобільності.

В іншому звіті за період від 31 березня по 6 квітня 1920 р. документувалася активна діяльність банд диверсантів, які вчиняли напади на території Шацького та Любомльського повітах. Тут зловмисники використовували природні особливості місцевого ландшафту. Велика кількість лісових масивів навколо населених пунктів Володимирського повіту надавала членам диверсійних груп надійних прихисток. Це у свою чергу ускладнювало проведення слідчих дій польськими правоохоронними органами щодо своєчасного виявлення та затримання цих угруповань. Диверсійна активність більшовицьких угруповань мала різноманітні напрямки. За звітний період було зафіксовано сім злочинів та затримано чотирьох зловмисників. Мешканці Володимирського повіту стали жертвами різних правопорушень: вбивств, крадіжок майна та худоби, навмисних підпалів та інших протиправних дій [9, ф. 58, оп.1, спр. 28, арк. 4].

Тижневий звіт володимирського повітового старости за період з 14 квітня по 20 квітня 1920 р. містить відомості щодо політичних настроїв населення регіону. Зокрема, серед мешканців Локач та прилеглих сіл поширювалася інформація про наближення більшовицьких військ. Ця інформація особливо активно поширювалася серед бідних верств населення, які під впливом радянської пропаганди, асоціювали очікуваний прихід більшовицької влади з можливим покращенням свого соціального та економічного становища [9, ф. 58, оп.1, спр. 28, арк. 9]. Джерела фіксують й непоодинокі випадки підтримки та толерантності серед місцевого населення стосовно диверсійних банд. У щотижневому рапорті володимирського старости за період з 11 по 18 травня 1920 р. йшлося про труднощі у розслідуванні справ щодо викрадення коней. Пояснювалося це тим, що місцеві жителі виявляли «солідарність з бандитами» та приховували останніх [9, ф. 58, оп.1, спр. 28, арк. 21].

Під час польсько-більшовицького протистояння ситуація на фронті змінилася. Навесні-влітку 1920 р. на користь радянського війська. 3 серпня 1920 р. червона армія захопила м. Луцьк [5, с. 83], 4 серпня 7-а стрілецька дивізія Червоної армії та Башкирська кавалерійська бригада окупували м. Ковель, а вже 7 серпня більшовикам вдалося опанувати м. Володимир [5, с. 83-84]. Швидкий наступ червоної армії призвів до евакуації всіх польських політичних структур. Відтак, на території Волині розпочався процес становлення радянської влади: формування та організації радянських державних структур, зокрема, й органів військового управління – військових комісаріатів.

Згідно з Декретом №3 Тимчасового робітничо-селянського уряду України, прийнятого 28 вересня 1918 р., передбачалося утворення військових революційних комітетів на різних рівнях адміністративно-територіального устрою: в губерніях, повітах, волостях, селах. На об'єктах інфраструктури – залізницях, телеграфних та телефонних станціях створювалися «Ревкоми спеціального призначення». Основним завданням ревкомів була активна підтримка радянської армії, а також впровадження та збереження радянського порядку на підконтрольних територіях [4, с. 89]. Таким чином, влітку 1920 р. постав Волинський губернський революційний комітет, головою якого був призначений Г. Шепелев [6, с. 169]. У повітах та волостях розпочали роботу низові революційні комітети. Спершу були створені повітревкоми в Овручському та Новоград-Волинському повітах [4, с. 107]. В серпні 1920 р. було створено Луцький повітовий ревком, який очолив спочатку Марореско, згодом Білоусов [6, с. 169]. Володимирський повітовий ревком очолював – Холодов, Ковельський – спочатку Смирнов, а потім Зіновієв, Рівненський – Мустафін, Острозький – Савич [6, с. 169]. У селах більшовики створили революційні комітети, які склалися із трьох осіб – ревкоми. Існували також сільські комітети незаможних селян [8, с. 23-25]. Варто зазначити, на кінець вересня 1920 р. на Волині налічувалося 1500 сільських та 118 волосних комітетів незаможних селян [6, с. 169].

Після більшовицької окупації м. Луцька розпочався процес формування правоохоронних органів, які б забезпечували громадський порядок та підтримували більшовицьку владу в цьому регіоні. Очільником міліції було призначено комуніста Кулакова.

Місто було поділене на райони, начальниками яких були здебільшого призначені більшовицькі офіцери. Безпековий стан у місті та повіті був загрозливим, оскільки діяльність міліції була обмежена виконанням завдань, пов'язаних із мобілізацією населення на фортифікаційні роботи, не забезпечуючи інших ключових аспектів збереження громадського порядку. Заробітна плата, яку отримували працівники більшовицької міліції була мінімальною. Виплати включали декілька радянських рублів та невеликі квоти хліба на щоденний раціон. Цей економічно негативний стимул спричинив випадки грабежів та реквізицій, що стали частиною діяльності міліції в цей період [9, ф. 1, оп. 4а, спр. 47, акр. 40]. Існувало й таке негативне явище як хабарництво, особливо серед офіцерського складу [8, с. 23-25]. Під час перебування більшовиків у м. Луцьку, екологічною проблемою міста була наявність забруднених окопів, однак місцева міліція ігнорувала даний факт [8, с. 23-25].

Впродовж літа 1920 р. на території Волині проходив організаційний процес створення органів військового управління відповідно до «Положення про повітові військові комісаріати», затвердженого Реввійськрадою УРСР 16 січня 1919 р.» [9, Державний архів Волинської області: путівник. Луцьк: Надстир'я, 2011. с. 256]. Такі структури існували на територіях губерній, повітів та волостей. Сфера управління губернських військових комісаріатів охоплювала військові частини, військові установи, медичні заклади, склади та матеріальний резерв, призначений для забезпечення військових потреб губернії. У системі адміністративно-військового управління губернських військових комісаріатів функціонували повітові комісаріати [3]. Функції повітових комісаріатів включали: облік військовозобов'язаних осіб, проведення мобілізації, організація та проведення навчання військовозобов'язаних, облік коней та майна, яке було необхідним для забезпечення потреб армії, керування діяльністю військових комісаріатів, які знаходилися під їхньою юрисдикцією [9, Державний архів Волинської області: путівник. Луцьк: Надстир'я, 2011. с. 256].

Волосні військові комісаріати згідно Наказу №150 народного комісаріату з військових справ УСРР від 8 липня 1918 р. та додатку I «Тимчасового положення про волосний військовий комісаріат» створювався у кожній волості та безпосередньо підпорядковувався повітовому військовому комісаріату. Головним аспектом роботи цих комісаріатів було виконання наказів та розпоряджень, що надходили від повітового комісаріату. Волосний військовий комісар був представником військової влади у волості та безпосередньо підкорювався повітовому військовому комісарові. Посадові обов'язки волосного комісара включали безпосереднє виконання всіх розпоряджень та наказів повітового військового комісара та відповідальність за усі аспекти діяльності волосного комісаріату. У разі власної відсутності волосний військовий комісар покладав свої обов'язки на найближчого помічника – військового керівника (воєнрука), що забезпечувало неперервність управління в сфері військових справ [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 1].

На діяльність волосного комісаріату покладався цілий ряд функцій, включаючи облік військовозобов'язаних, а також коней, возів тощо. Також окремим завданням була передача важливих статистичних даних та розрахунків з призову громадян до війська та інформації щодо поставки коней, возів тощо. Волосний військовий комісаріат забезпечував виконання призову громадян та ресурсів до війська, здійснював контроль за дотриманням обов'язкової військової служби серед населення. Важливим завданням була боротьба з дезертирством, яка включала в себе розшук втікачів та їх передачу до війська. Це завдання передбачало й інформування населення про можливі наслідки дезертирства, а також наголошення на важливості виконання військових обов'язків та зобов'язань перед більшовицькою державою. Волосний військовий комісаріат займався також обліком та збором зброї у місцевого населення, написанням оголошень та укладанням розпоряджень, організацією загального військового навчання у волості та отримання необхідних даних. Працівники волосного повітового комісаріату зобов'язані були допомагати агітаторам у проведенні «культурно-просвітницької» діяльності, а також веденні справ з агітаційно-просвітницької роботи на території волості, згідно наданих інструкцій повітового військового комісаріату, та розповсюджувати отриману пропагандистську літературу [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 1].

Порядок призначення волосного військового комісара був встановлений Наказом №151 Народного комісаріату з військових справ УСРР від 8 липня 1919 р. Кандидати на посаду волосних військових комісарів обиралися повітовими військовими комісарами. Повітовим військовим комісарам було надано право вибирати волосних комісарів із числа місцевих виконавчих комітетів, що свідчить про розподіл владних повноважень у системі військової адміністрації та адміністративно-територіальній структурі [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 2].

Ще перед прибуттям до м. Луцька більшовики затвердили список працівників Луцького повітового комісаріату, зокрема, з 25 липня 1920 р. військовим комісаром був призначений К. Решетар, військовим керівником – М. Михно, секретарем військового комісара – К. Лабус, помічником військового комісара П. Чебанов, начальником відділу постачання – М. Рибаків, начальником відділу канцелярії – Д. Лотоцький та інші [9, ф. 316, оп. 1, спр. 6, арк. 114]. Діяльність Луцького повітового комісаріату забезпечували декілька структурних відділів: загальної канцелярії, постачання, квартирний, мобілізаційний, політпросвіти [9, ф. 316, оп. 1, спр. 6, арк. 115-116]. Для боротьби з дезертирством у серпні 1920 р. була створена комісія у складі голови П. Чебанова та двох членів: Снитського та Гусярова [9, ф. 316, оп. 1, спр. 15, арк. 8]. Для розгляду різного роду скарг була призначена конфліктно-ліквідаційна комісія у складі: начальника політпросвіти Гусярова, помічника діловода відділу постачання Лебедева та відрядженого від Луцького ревкому Штейнберг [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 17].

Луцький повітовий військовий комісаріат мав у своїй структурі волосні комісаріати, які розміщувалися на території волостей і також здійснювали військовий облік та мобілізацію серед військовозобов'язаних. До складу Луцького повітового комісаріату входили наступні волосні комісаріати та їх безпосередні керівники: Піддубецький (комісар – Корчевой, воєнрук – Ю. Шотнієв), Рафалівський (воєнком – М. Лізанов, воєнрук – М. Гленко), Рожищенський (воєнком – Поліщук, венрук Ф. Васильєв), Колківський (О. Лавринов), Полонківський (Г. Поліщук), Чаруківський (О. Рєвський), Силенський (А. Лавринов), Торчинський (О. Аникєєв), Бережницький (Д. Петриченко), Городецький (Й. Цилинський) [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 6].

Луцька трофейна комісія, яка функціонувала з метою оцінки, інвентаризації та розподілу військового майна, наказом №1 від 10 серпня 1920 р. зобов'язувала всіх осіб, які мали склади, комори, валки, артилерійські, інженерські, телеграфні устаткування, а також різного роду сховища ліків, запасів, у триденний термін подати комісії детальні описи залишеного майна. Військові частини також мали звітувати про захоплене майно перед трофейною комісією [9, ф. 316, оп. 1, спр. 6, арк. 112].

Головним завданням новоствореного органу військового управління було забезпечення актуалізації даних про військовозобов'язаних чоловіків та жінок, проживаючих у м. Луцьку та повіті. Відповідно до Наказу №1 Луцького повітового військового комісара від 13 серпня 1920 р. чоловікам-лікарям: помічникам лікарів та стоматологам, народженим з 1868 р. по 1897 р. (включно); чоловікам фармацевтам, народженим з 1875 по 1897 р. (включно), а також жінкам-лікарям: помічницям лікарів, фармацевтам та сестрам милосердя віком до 40 років (включно) було наказано з'явитися 20 серпня того ж року Луцький повітовий військовий комісаріат (будівля колишнього Окружного суду – монастир Тринітаріїв) маючи при собі документи про здобуту освіту, дату народження та інші документи, що засвідчували відповідні персональні дані. Відповідно до вище згаданого наказу, 22 серпня 1920 р. з'явитися на облік з документами потрібно було таким всім артилерійським технікам, піротехнікам та окружним технікам, особам з числа тих, хто закінчив Тульську або Іжевську збройову школу або ж курси підготовки при цих навчальних закладах. До переліку тих, хто мав стати на військовий облік відносилися й ветеринари (віком до 55 років), ветеринарні фельдшери, санітари та ковалі (віком до 40 років), а також студенти-ветеринари четвертого курсу. Всі перелічені особи підпадали під обов'язковий військовий облік, а для тих, хто намагався ухилитися були передбачені правові заходи покарання [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 7].

Колишні офіцери, військові чиновники також підлягали негайному призову на військову службу. Зокрема, колишніх генералів (віком до 60 р.), штаб-офіцерів (віком до 55 р.),

оберофіцерів (віком до 50 р.), військових чиновників та чиновників військового часу (віком до 55 р.) наказом №9 Луцького військового повітового комісара від 27 серпня 1920 р. зобов'язували з'явитися у Луцький повітовий комісаріат. Першим днем мобілізації для тих, хто проживав в м. Луцьку та його околицях було визначено 28 серпня 1920 р., останнім – 30 серпня [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 13].

Повітові комісаріати здійснювали також облік тварин, зокрема коней, зброї, спортивного приладдя тощо. Відповідали за це спеціальні облікові комісії. Облік коней становив частину стратегічного планування та логістики для здійснення військових операцій, зокрема, для забезпечення радянського війська засобами пересування та транспортування військового вантажу. На кожну тварину видавався документ. У разі відсутності такого документа на власника накладався штраф розміром 500 рублів. Зазначалося, що облік коней не передбачав їхньої конфіскації у місцевого населення. Лише у випадку мобілізації тварин планували забирати за певну винагороду. Однак, тяглові тварини, призначені для сільськогосподарських робіт мобілізації до війська не підлягали [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 8].

Наказом №1 від 19 серпня 1920 р. Луцький повітовий військовий комісар зобов'язував всіх жителів м. Луцька та повіту здати у триденний термін наявну вогнепальну та холодну зброю з приладдям та частинами до них, вогнепальні припаси (патрони, снаряди, бомби тощо), спорядження та шанцевий інструмент, а також інше військове майно, яке залишили поляки. Громадянам, які проживали в м. Луцьку все це треба було скерувати у відділ постачання при комісаріаті, іншим у волосні комісаріати та ревкоми. Особи, які відмовлялися виконувати зазначений наказ та надалі приховували зброю, підлягали ревтрибуналу, як особи визнані ворогами та зрадниками радянської держави [9, ф. 316, оп. 1, спр. 10, арк. 4].

Громадяни м. Луцька та повіту наказом №5 від 23 серпня 1920 р. були зобов'язані зареєструвати у відділі Загального військового навчання всі предмети, які відносились до сфери спорту та фізичного розвитку. Обліку підлягали: автомобілі, мотоцикли, велосипеди, шпаги та еспадрони, маски до них, футбольні та тенісні м'ячі, тенісні сітки та ракетки, різного роду гімнастичне приладдя, лижі та ковзани, статuti спортивних організацій, окремі періодичні видання зі спорту та гімнастики, а також військові статuti [9, ф. 316, оп. 1, спр. 10, арк. 5]. Невідкладному військовому обліку підлягали також наступні категорії осіб: гімнасти, дресирувальники тварин, спортсмени та спортсменки, а також організації спортивного спрямування: спортивно-стрілецькі, гімнастичні, полювальні та рибальські тощо [9, ф. 316, оп. 1, спр. 10, арк. 9].

Ще одним важливим аспектом діяльності Луцького повітового військового комісаріату була організація та забезпечення проведення загального військового навчання. Заняття відбувалися у будні з 10 по 16 год та увечері з 18 по 20 год та у святкові дні – з 12 до 16 год. Начальникам відділів було наказано розділити посадові обов'язки серед своїх підлеглих та здійснювати контроль за якісним виконанням поставлених завдань. Робочі місця працівників зазначеного військового підрозділу теж мали перебувати у належному стані. Кожен стіл містив запис про займану посаду. До працівників, які не належно ставилися до виконання своїх посадових обов'язків застосовувалися різні дисциплінарні стягнення та штрафи [9, ф. 316, оп. 1, спр. 17, арк. 2].

З метою забезпечення гігієнічних потреб для військовослужбовців та місцевого населення 23 серпня 1920 р. була відкрита лазня Комунального господарства №1, що розташовувалася на вул. Больничній, а також лазні №2 та №3 в передмісті Гнідава. Користування лазнями для військових дозволялося начальником гарнізону за наступним графіком: у понеділок та середу в лазні №1 і в суботу – №1 і №2. Місцеве населення користувалося теж користувалося лазнями у понеділок та середу №2, а в п'ятницю – №1 і №2. За користування лазнями місцеве населення сплачувало від 20 до 60 рублів з особи [9, ф. 316, оп. 1, спр. 5, арк. 23].

Наприкінці серпня 1920 р. відбулися кадрові зміни у Луцькому повітовому військовому комісаріату. Так, 25 серпня 1920 р. у наказі №9 військовий комісар Решетар повідомляв, що залишає займану посаду разом із військовим керівником Михно. Решетар дякував кожному

працівникові та підкреслював, що трижневий термін перебування його на займаній посаді ознаменувався організаційними труднощами формування військового органу [9, ф. 316, оп.1, спр. 5, арк. 14]. 26 серпня 1920 р. військовим комісаром був призначений Могильний [9, ф. 316, оп.1, спр. 5, арк. 7]. Прибувши до м. Луцька останній відразу приступив до виконання своїх посадових обов'язків. Був також затверджений новий список працівників комісаріату, зокрема, посаду військового керівника від 26 серпня 1920 р. зайняв С. Мінаков [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 8].

На початку вересня 1920 р. наказом військового комісара начальника відділу постачання було доручено вжити всі необхідні заходи з негайної заготівлі продуктів харчування, зокрема, картоплі, капусти, буряків, крупи, борошна, солі, чаю, цукру та жирів для забезпечення продовольством на випадок мобілізації караульної роти, робітничих загонів та працівників комісаріату. Постачання м'яса здійснював Повітовий продовольчий комітет, а хліб випікали на спеціально оснащених пекарнях [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 14]. Місцеве населення також брало участь у забезпеченні потреб військового органу управління. Так, жителі Піддубецької та Полонківської волостей «добровільно» передали до військкомату шість коней [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 17], Щуринської – п'ять [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 19].

5 вересня 1920 р. комісія у складі голови – завідувача відділу Загального військового навчання Федорова та членів Сала і Лисенка на підставі наказу №29 Луцького повітового військового комісаріата від 2 вересня 1920 р. здійснила перевірку внутрішніх та фінансових книг за серпень поточного року. У процесі перевірки виявилось, що книги (грошовий журнал та прибутково-видаткова скарбника Луцького повітового військового комісаріату) велись недбало та містили значну кількість помилок та виправлень. Зокрема, не були обліковані асигнування у сумі 350 000 рублів, у прибутково-видаткову книгу скарбника не записувалися кошти призначені для покриття боргів, також не було розписок від осіб, які отримували аванси і загалом ведення грошової документації не відповідало встановленим нормам. Згідно даних відомості про стан грошових сум станом на 1 вересня 1920 р. на балансі Луцького повітового комісаріату всього було 3849779, 26 рублів, з них готівкою – 3143594, 19 та 706 185,07 у формі цінних паперів [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 26].

Після окупації Волині більшовицький уряд основні ударні сили намагався скерувати на столицю Польщі – Варшаву. Такі дії стали ключовою метою їхнього наступу в ході польсько-радянської війни 1919-1920 рр. Захоплення Варшави давало б можливість не лише здобути перемогу над польськими військами, а й розширити вплив радянського режиму на територію Центральної та Східної Європи. Означена битва у серпні 1920 р. стала вирішальною у цьому протистоянні та кардинально змінила хід конфлікту та визначила подальший розвиток подій на міжнародній арені [2, с. 191]. Поразка під Варшавою змусила більшовицький уряд розпочати перемовини з Польщею. 17 серпня 1920 р. у м. Мінську відбулася перша зустріч представників радянської Росії та польської держави [1, с. 374-375]. Протягом вересня того ж року польським військам вдалося зайняти повітові міста Володимир, Луцьк, Рівне, Дубно та Остріг [2, с. 191-192]. Після опанування українських міст польська влада розпочала процес відновлення своєї присутності на цих теренах, що включало повторну організацію адміністративних структур, органів правопорядку та повернення управління під контроль польської держави.

Кардинальні зміни на фронті спричинили евакуацію радянських органів влади. Зокрема, військовий комісар 14 вересня 1920 р. наказував Луцькому повітовому військкомату виїхати до м. Житомир [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 36]. Оскільки, всі працівники даного військового органу вважалися військовозобов'язаними також змушені були дотримуватися правил евакуації [9, ф. 316, оп. 1, спр. 17, арк. 9]. 14 вересня 1920 р. 17 працівників повітового комісаріату виїхали із м. Луцька [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 37]. 27 вересня Луцький повітовий військовий комісаріат прибув до м. Києва [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 50], а вже 6 жовтня 1920 р. залишив залізничну станцію Дарниця [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 60]. 7 жовтня означений підрозділ прибув на станцію Крути [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 61]. Вже наступного дня військовий комісар Могильний виїхав до Чернігівського губернського військового комісаріату

з метою отримання подальших розпоряджень. Тимчасове виконання обов'язків військового комісара було покладено на помічника Могильного – Калніна [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 62]. Згідно розпорядження чернігівського губернського військкомату від 14 жовтня 1920 р. за №3626 Могильного було відправлено у відрядження до Москви [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 75]. 11 жовтня 1920 р. місцем перебування повітового комісаріату стало с. Плиски Борзнянського повіту [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 66]. 12 листопада 1920 р. Луцький повітовий військовий комісаріат у складі 20 осіб був відданий у розпорядження Штабу Київського військового округу [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 98]. Відразу після прибуття до м. Києва розпочався процес його ліквідації [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 100]. Внаслідок розформування комісаріату усі працівники перейшли у підпорядкування Київського штабу округу [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 101]. Луцький повітовий військовий комісар наказом №108 від 19 листопада 1920 р. підтвердив факт розформування комісаріату та склав подяку усім працівникам за сумлінне виконання своїх обов'язків [9, ф. 316, оп. 1, спр. 1, арк. 103].

Встановлені офіційні дипломатичні відносини між радянською Росією та Польщею, ознаменовані спочатку підписанням 12 жовтня 1920 р. польсько-радянського перемир'я, а згодом і укладенням 18 березня 1921 р. Ризького миру, юридично завершили процес входження Західної Волині до складу Другої Речі Посполитої. Ця подія мала надзвичайно важливий вплив на подальший розвиток волинського регіону та й загалом на геополітичну ситуацію в Центрально-Східній Європі. Водночас, включення західної частини Волинського краю до складу Другої Речі Посполитої не означало відмову радянської держави від цієї території. Більшовики мали стратегічні плани й надалі використовувати Західну Волинь як платформу для поширення прокомуністичних ідей до Європи.

Висновки. Після закінчення Першої світової війни та розпаду найбільших імперій у Європі виникли нові територіальні конфлікти. Повернення на політичну карту світу польської держави активізувало надзвичайно складне питання для польських політичних еліт – встановлення вигідних кордонів. Згідно польських доктрин відновлення державності провідна роль у визначенні територіальних меж належала західноукраїнським територіям, зокрема Волині. Цей регіон вважався виключно польською територією та апіорі мав увійти до складу відновленої польської держави. Західноволинський регіон став об'єктом територіальних претензій також і з боку молодшої радянської держави. Геополітична стратегія якої була спрямована на експорт світової революції до країн Європи. За планами більшовиків саме територія Західної Волині мала стати вигідним практичним засобом для швидкого розповсюдження революційних ідей. Це здійснювалося у формах активної пропаганди, проведення диверсій, підбурювання місцевого населення до участі в антипольських виступах. Усе це мало негативний вплив не лише на безпекову ситуацію у волинському регіоні, а й загалом у Польщі.

Наступним етапом конфлікту стали події польсько-радянської війни 1919-1920 рр., яка виявилася важливим етапом боротьби за контроль над західною частиною Волині та іншими спірними територіями. Влітку 1920 р. більшовицьким військам вдалося захопити територію краю. Хоча більшовицька окупація не була довготривалою в часі, але мала свої негативні наслідки. Для закріплення своєї присутності в краї та ще більш активного поширення комуністичних ідей створювалися радянські органи влади, зокрема, й органи військового управління. Створення та організація військових комісаріатів, як повітових, так і волосних, було важливою частиною військової та адміністративної структури. Це, насамперед, допомагало здійснювати мобілізаційні заходи на місцевому рівні та забезпечувати потреби армії необхідними ресурсами.

Укладення Ризького миру від 18 березня 1921 р. не змінило геополітичних амбіцій більшовицького уряду щодо Західної Волині. Змінилися лише більшовицька тактика: із відкритого протистояння до проведення партизанської війни. Це дозволяло радянському уряду поширювати й надалі свій вплив не лише на Західну Волинь, а й безпосередньо впливати на події в європейському регіоні.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, включаючи плагіат, фальсифікацію даних та подвійну публікацію.

Список використаної літератури

1. Гражданская война на Украине (1918–1920): сб. док. и материалов: в 3 т., 4 кн. Т. 3. Крах белопольской интервенции. Разгром украинской националистической контрреволюции и белогвардейских войск Врангеля. Март–ноябрь 1920 г. / под ред. доц. Н. Колесника. Киев: Наук. думка, 1967. 910 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/GrVUkr3_1967/GrVUkr3_1967.pdf (Дата звернення: 22.10.2023 р.)
2. Дем'янюк О., Пасюк І. Воєнна історія Волині: історичні нариси: в 5 т. Т.3: 1914-1923. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2015. 280 с.
3. Крикалова І. Діяльність повітових військових комісаріатів на Миколаївщині у 1920-1923 рр. URL: <https://mk.archives.gov.ua/pubonsite/475-pub-povit-komisar-1920-1923.html> (Дата звернення: 03.09.2023 р.)
4. Кузьмин Р. Політичні та соціально-економічні перетворення більшовиків на Волині та у Східній Галичині в ході радянсько-польської війни 1919-1920 років : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2013. 301 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kuzmyn_Roman/Politychni_ta_sotsialno-ekonomichni_peretvorennia_bilshovykiv_na_Volyni_ta_u_Skhidnii_Halychyni_v_kh.pdf (Дата звернення: 20.09.2023 р.)
5. Михайлюк О., Кичій І., Півницький Н. Історія Волині: 3 найдавніших часів до наших днів. Львів: Вища школа, 1988. 238 с.
6. Оксенюк Р. Нариси історії Волині: Соц.-екон. розвиток, революційний рух трудящих (1861–1939). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. 276 с.
7. Разиграєв О. Польська державна поліція на Волині у 1919-1926 роках. Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2012. 444 с.
8. Zielińska N. Wołyń podczas wojny polsko-bolszewickiej – postawy i reakcje ludność. *Biuletyn historii pogranicza*. 2011. № 11. S. 19–29. URL: <https://pbc.biaman.pl/Content/47244/biuletyn%20historii%20pogranicza%20nr.%2011.pdf> (Date of access: 20.09.2023 р.)
9. Державний архів Волинської області.

N. S. PETRUSHKO,

PhD student of the Department of World History,

e-mail: nataliasulima@ukr.net ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3017-3194>

Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk)

13 Voli Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine

**ACTIVITIES OF SOVIET MILITARY COMMISSARIATS IN WESTERN VOLYNIA
DURING THE BOLSHEVIK OCCUPATION OF THE REGION IN AUGUST-
SEPTEMBER 1920
(BASED ON MATERIALS FROM THE STATE ARCHIVE OF VOLYN OBLAST)**

The purpose of the research is to examine the activities of Soviet military commissariats in Western Volynia during the Bolshevik occupation of the region in August-September 1920.

The research methodology is based on the use of general scientific and special historical research methods, including problem-chronological, synchronous, periodization, comparative-historical, and others.

The scientific novelty. Based on the analysis of documents preserved in the State Archive of Volyn Oblast, this study comprehensively investigates the process of establishment and activities of Soviet military commissariats in the territory of Volynia during the Bolshevik occupation of the

region in August-September 1920. Special attention is focused on the internal structure, personnel and key areas of work of the military committees. The role of military commissariats in political and socio-cultural processes in the region, as well as their interaction with the local population, is considered.

Conclusions. At the end of the summer of 1920, the process of establishment of Soviet power and the formation of the state apparatus began in the territory of Western Volyn occupied by the Bolsheviks. An important tool for consolidating Soviet power on the ground was the military administration. Military commissariats functioned in provinces, poviats, and parishes. Such a hierarchical system allowed effective management of military units and provision of military mobilization needs in different parts of the region. The activities of the military commissariats included the performance of a number of functions, including the accounting of conscripted citizens, animals and equipment necessary for the effective operation of the Soviet army during hostilities. In addition, combating desertion and maintaining military discipline was an important task of the military administration. Soviet commissariats were important centers for the spread of communist ideology, support for revolutionary transformations, and played an important role in propaganda work among the population.

Keywords: Western Volyn, Polish-Soviet war, occupation, bolsheviks, military commissariat.

References

1. Kolesnyk, N. (1967). *Civil War in Ukraine (1918–1920): Sat. dock. and materials: in 3 volumes, 4 books.* (Vols.3). Kyev: Nauk. Dumka. (In Russian).
2. Demianiuk, O., Pasiuk, I. (2015). *Military history of Volynia: historical drawings: in 5 volumes.* (Vols.3). Lutsk: PP Ivaniuk V. P. (In Ukrainian).
3. Krykalova, I. Activity of the district military commissariats in Mykolayiv region in 1920-1923. Retrieved from: <https://mk.archives.gov.ua/pubonsite/475-pub-povit-komisar-1920-1923.html> (In Ukrainian).
4. Kuzmyn R. (2013). *Political and socio-economic transformations of the Bolsheviks in Volina and near Skhidna Galicia during the Polish-Polish War of 1919-1920:* PhD diss. Kyiv. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kuzmyn_Roman/Politychni_ta_sotsialno-ekonomichni_peretvorennia_bilshovykiv_na_Volyni_ta_u_Skhidnii_Halychyni_v_kh.pdf (In Ukrainian).
5. Mykhailiuk, O., Kychii, I., Pivnytskyi, N. (1988). *History of Volynia: From recent times to the present day.* Lviv: Vyshcha shkola. (In Ukrainian).
6. Okseniuk, R. (1970). *Drawings of the history of Volynia: Socio-economic development, the revolutionary movement of the working people (1861–1939).* Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu. (In Ukrainian).
7. Razyhraiev, O. (2017). *Polish State Police in Volina in 1919-1926.* Lutsk: DP «Volynski starozhytnosti». (In Ukrainian).
8. Zielińska, N. (2011). Volynia during the Polish-Bolshevik war - attitudes and reactions of the population. *Biuletyn historii pogranicza*, 11, 19-29. Retrieved from: URL: <https://pbc.biaman.pl/Content/47244/biuletyn%20historii%20pogranicza%20nr.%2011.pdf> (In Polish).
9. State archive of the Volyn region